

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the **University of Silesia in Katowice**

Title: Rzecz o szczęściu. Literatura – przedmioty – szczęście

Author: Krzysztof Babicki

Citation style: Babicki Krzysztof. (2020). Rzecz o szczęściu. Literatura – przedmioty – szczęście. W: A. Szawerna-Dyrszka, I. Gielata (red.), "O szczęściu. Konteksty radosne" (S. 143-160). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Krzysztof Babicki
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Rzecz o szczęściu *Literatura – przedmioty – szczęście*

Wszyscy ludzie w ciągu całego życia otoczeni są różnymi przedmiotami. Korzystamy z rzeczy, wytwarzamy je, kupujemy, podziwiamy, wyrzucamy, niszczymy. Jak często jednak zastanawiamy się nad naturą rzeczy, ich wpływem na nasze życie? Niejednokrotnie okazuje się, że przedmioty są nam niezbędne do szczęścia, a ich brak powoduje w ludzkim życiu niemożliwą do wypełnienia pustkę; odnosi się to również do bohaterów literackich. Niewielu ludzi zgodziłoby się na określenie ich mianem materialistów, wydaje się jednak, że w życiu każdego człowieka istnieje pewna (mniejsza lub większa) liczba rzeczy, bez których nie wyobraża on sobie egzystencji. Niezbędność przedmiotów pozostaje niedostrzegana do czasu, aż zabraknie czegoś naprawdę istotnego.

Szczęście jest stosunkowo szeroką kategorią, nie sposób więc w krótkim szkicu wyczerpująco opisać tego, tak ważnego w ludzkim życiu i kulturze, pojęcia. Na potrzeby artykułu przywołane zostaną dwie koncepcje, które będą punktem wyjścia dla analiz zawartych w dalszej części tekstu.

Władysław Tatarkiewicz, który podkreślał wieloznaczność terminu „szczęście”¹, wskazuje cztery definicje²:

- „szczęśliwy po pierwsze jest ten, komu sprzyja pomyślny los”;
- „kto zaznał najintensywniejszych radości”;

¹ M. PEPLIŃSKI: *Władysława Tatarkiewicza analiza terminu szczęście*. „Filo-Sofija” 2011, nr 2–3, s. 664.

² W. TATARKIEWICZ: *Pojęcie szczęścia i jego odmiany*. W: IDEM: *Pisma z etyki i teorii szczęścia*. Wrocław 1992, s. 146; IDEM: *Cztery pojęcia szczęścia*. W: IDEM: *Pisma z etyki i teorii szczęścia...*, s. 127.

- „kto posiada najwyższe dobra lub przynajmniej dostatni bilans życia”;
- „kto jest zadowolony z życia”³.

Nie ulega wątpliwości, że w niektórych przypadkach wymienione warunki odnoszą się również w pewnym stopniu do posiadanych i używanych przedmiotów; rzeczy mogą bowiem mieć (i często mają) wpływ na radość i zadowolenie z życia, a sprzyjanie losu można również rozumieć jako posiadanie upragnionych dóbr materialnych. Przykłady zaczerpnięte z literatury najnowszej (przywołane w dalszej części tekstu) pozwalają zaobserwować, że szczęście bohaterów literackich (lub jego brak) w dużej mierze jest zależne również od przedmiotów.

Warto w tym miejscu pokrótce omówić również koncepcję amerykańskiego psychologa Abrahama Maslowa, według którego kluczowe w szczęściu jest zaspokojenie potrzeb. Maslow stwierdza, że ludzie posiadają następujące potrzeby:

- potrzeby fizjologiczne (głód, pragnienie, sen);
- potrzebę bezpieczeństwa;
- potrzebę przynależności i miłości;
- potrzebę szacunku;
- potrzebę samorealizacji.

Po zaspokojeniu danej potrzeby do głosu dochodzi potrzeba wyższego rzędu⁴. Wydaje się zasadne stwierdzenie, że w zaspokojeniu przynajmniej dwóch pierwszych „poziomów” słynnej piramidy istotną rolę odgrywają przedmioty, przy czym w poszczególnych przypadkach mogą one być również pomocne w następnych etapach. Warto zaznaczyć, że Maslow korzystał w swej pracy z dokonania Bronisława Malinowskiego i jego naukowej teorii kultury⁵.

Przywołując wybrane koncepcje psychologiczne, socjologiczne oraz kulturoznawcze, a także przykłady z polskiej literatury najnowszej,

³ M. JAWORSKI: *Władysław Tatarkiewicz*. Warszawa 1975, s. 88–91.

⁴ A.H. MASLOW: *Motywacja i osobowość*. Przekł. J. RADZICKI. Warszawa 1990, s. 72–92.

⁵ Więcej na temat koncepcji Malinowskiego zob. w: W. DASZKIEWICZ: *Bronisława Malinowskiego funkcjonalna teoria kultury*. „Człowiek w Kulturze” 2014, nr 24.

postaram się udowodnić, że niejednokrotnie szczęście może zależeć między innymi od przedmiotów materialnych. Podobnie, przynajmniej na gruncie literatury, możliwe jest mówienie o szczęściu przedmiotów, które niekiedy zależy od ludzi.

Zarys dziejów badań nad rzeczami

Próby refleksji nad przedmiotami, mające doprowadzić do włączenia rzeczy materialnych w obszar zainteresowania ludzkości, podejmowali między innymi: Henri Bergson, Martin Heidegger, Walter Benjamin, Maurice Merleau-Ponty⁶, Michel Foucault, Michel Serres, Bruno Latour⁷. Przedmioty były zazwyczaj traktowane jako środek umożliwiający dotarcie do czegoś ważniejszego – kultur i społeczeństw⁸. Badane przez archeologów rzeczy uznawano za niekompletną reprezentację czasów minionych, a nie za element istniejącej niegdyś społeczności jako takiej⁹.

Prawdopodobnie jedynym systemem światopoglądowym, w którym zwracano nieco większą uwagę na przedmioty materialne, był marksizm. Rzeczy były w nim jednak zredukowane do roli środków produkcji, będących w dyspozycji całościowej formacji społecznej. Można więc stwierdzić, że najczęściej społeczeństwa oraz kultury postrzegane są tylko w kategoriach stosunków społecznych, tworzonych jakoby przez ludzi bez rzeczy¹⁰. Marksizm, mimo częstego posługiwania się terminem materializm, przyczynił się do niechęci wobec przedmiotów. Choć wydaje się, że marksiści chcieli skrytykować utratę przez rzeczy ich społecznej wartości, to stały się one raczej symbolem niszczycielskiego fizykalizmu społeczeństwa¹¹.

Wielu myślicieli upatrywało w pojawieniu się (zwłaszcza od XIX wieku) masowo wytwarzanego, rozprowadzanego i konsumo-

⁶ B. OLSEN: *W obronie rzeczy*. Przekł. B. SHALLCROSS. Warszawa 2013, s. 8.

⁷ Ibidem, s. 24.

⁸ Ibidem, s. 39.

⁹ Ibidem, s. 42.

¹⁰ Ibidem, s. 12.

¹¹ Ibidem, s. 149.

wanego przedmiotu znak zwodniczego i iluzorycznego świata¹². Heidegger dostrzegał w konsumpcjonizmie (dostarczającym wciąż nowych dóbr, maszyn i technologii) wcielenie ludzkiego nieautentycznego i odosobnionego nowoczesnego bycia¹³, a co za tym idzie – pozornego szczęścia. Rzeczy zaczęto postrzegać jako zagrożenie dla autentycznych (ludzkich i społecznych) wartości; warto przywołać choćby wybrane pojęcia marksistowskiej (i nie tylko) retoryki: „uprzedmiotowienie”, „reifikacja”, „rozum instrumentalny”. „Materializm” traktowany jest jako określenie pejoratywne, zawierające w sobie wszystkie negatywne cechy nowoczesnego życia.

Przekonanie o wypaczeniu roli techniki, która zamiast pomagać ludziom, zaczęła nimi władać i pozbawiła ich wolności, towarzyszyło wielu myślicielom, by wymienić choćby Jeana-Paula Sartre’a, Karla Poppera czy Theodora Adorno¹⁴. Rainer M. Rilke pisze:

Jeszcze dla naszych dziadków „dom”, „studnia”, znajoma dzwonnica, ba – własne ubranie i płaszcz były czymś nieskończenie więcej, nieskończenie lepiej znajomym; niemal każda rzecz – naczyniem, w którym znajdowali coś ludzkiego i coś ludzkiego składali. Teraz pchają się tu przez ocean, z Ameryki rzeczy puste i obojętne, rzeczy pozorne, „atrapy życia”¹⁵.

Jak stwierdza Georg Simmel: „Człowiek nowoczesny [...] szuka w samych przedmiotach, częstokroć poprzez problematyczne zachcianki, pewnej siły, stabilności, duchowej jedności, które sam utracił wskutek spowodowanej przez pieniądź zmiany stosunku do nich”¹⁶. Przedmioty są tu więc czymś w rodzaju środka, umożliwiającego osiągnięcie (co prawda złudnego) poczucia bezpieczeństwa, będącego jedną ze składowych szczęścia.

¹² Ibidem, s. 23.

¹³ M. HEIDEGGER: *Pytanie o technikę*. W: IDEM: *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*. Przekł. K. WOLICKI. Warszawa 1977.

¹⁴ Ibidem, s. 145.

¹⁵ Cyt. za: M. HEIDEGGER: *Cóż po poecie?* W: IDEM: *Drogi lasu*. Przekł. K. WOLICKI. Warszawa 1997, s. 235.

¹⁶ G. SIMMEL: *Filozofia pieniądza*. Przekł. A. PRZYŁĘBSKI. Warszawa 2012, s. 457–458.

Refleksja nad przedmiotami obecnie – zarys

Przeważająca część krytyków kultury masowej twierdziła, że relacje osób z przedmiotami są siłą rzeczy zastępcze, a nawet złe, a zainteresowanie powinno się kierować raczej ku stosunkom społecznym¹⁷. Wydaje się, że rzeczy nie są *a priori* częścią życia społecznego, ale mogą być do niego włączone, a przez to obdarzone przez człowieka znaczeniem i historią¹⁸.

Jak zauważa Bjørnar Olsen, nadmiernie uspołecznione koncepcje społeczeństwa i pojedynczego człowieka mogą prowadzić do błędów¹⁹. Wszelkie instytucje i struktury nie mogłyby istnieć bez rzeczy, ponieważ to one umożliwiają i stabilizują społeczeństwo. Człowiek, budząc się rano, nie musi zaczynać od nowa wszystkiego, może polegać na rzeczach²⁰. Rzeczy umożliwiają stabilizację stosunków międzyludzkich, a przez to pomagają w realizacji potrzeby bezpieczeństwa, o której wspominał między innymi Maslow. Spowalniają także prowokowane przez człowieka rewolucje, które na przykład u niektórych małą zachodzą co chwilę. Przedmioty pełnią więc ważną funkcję spowalniania historii²¹. Warto zacytować tu fragment dzieła Michela Serresa:

Nasze stosunki, nasze więzi byłyby zwiewne jak obłoki, gdyby transakcje istniały wyłącznie między podmiotami. W rzeczywistości przedmiot, specyficznie dla Hominidae, stabilizuje nasze związki; spowalnia czas naszych rewolucji. W niestabilnym stadzie pawianów społeczne zmiany wybuchają w każdej minucie [...]. Przedmiot sprawia, że dla nas historia powolniej²².

¹⁷ D. MILLER: *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford 1987, s. 11.

¹⁸ B. OLSEN: *W obronie rzeczy...*, s. 62.

¹⁹ *Ibidem*, s. 213.

²⁰ *Ibidem*, s. 216–217.

²¹ M. SERRES: *Genesis*. Ann Arbor 1995, s. 87.

²² *Ibidem*.

Ludzki dialog z kulturą materialną jest dyskusją o bliskości i zażyłości, bogatą i polisemiczną, angażującą wszystkie zmysły²³. Relacje pomiędzy ludźmi i rzeczami można określić jako „niezauważalną zażyłość”²⁴; żyjemy tak, jakby nasze uwikłanie w otaczające nas przedmioty kierowało naszym codziennym życiem²⁵.

Rzeczy wpływają na ludzką aktywność, między innymi przez kierowanie nią, zabranianie jej czy umożliwianie jej²⁶. Już choćby to, że przedmioty zajmują jakieś określone miejsce, przyczynia się do czynienia naszej egzystencji przewidywalną i bezpieczną²⁷. Obecność przedmiotów na swoim miejscu jest podstawowym składnikiem ludzkiej równowagi psychicznej, poczucia stałości w życiu²⁸. Jednocześnie rzeczy są tym czynnikiem, który umożliwia zmianę, a także realizację ludzkiej kreatywności²⁹.

Prawdopodobnie najbardziej rozbudowaną gałęzią badań nad kulturą materialną są studia poświęcone konsumpcji. Przedmiotem ich zainteresowania jest sposób, w jaki artefakty (głównie dobra konsumpcyjne) są wykorzystywane w procesie indywidualnej i społecznej autokreacji, a także stopień udziału tychże przedmiotów w naszym pojmowaniu siebie³⁰. Niekiedy artefakty są rozumiane jako coś, co umożliwia nam nadawanie kształtu sobie i innym, a także zrozumienie nas samych i innych osób³¹.

Wydaje się, że w okresie panowania konsumpcjonizmu, który nie może istnieć bez rzeczy, namysł nad przedmiotami nabiera szczególnego znaczenia. Studia nad konsumpcją w obecnych czasach zasługują na uznanie jako niezbędny element badań nad współ-

²³ B. OLSEN: *W obronie rzeczy...*, s. 99–100.

²⁴ *Ibidem*, s. 99.

²⁵ M. HEIDEGGER: *Bycie i czas*. Przekł. B. BARAN. Warszawa 2008, s. 75–96.

²⁶ B. OLSEN: *W obronie rzeczy...*, s. 227.

²⁷ *Ibidem*, s. 242.

²⁸ E. DURKHEIM: *Samobójstwo. Studium z socjologii*. Przekł. K. WAKAR. Warszawa 2006, s. 395.

²⁹ B. OLSEN: *W obronie rzeczy...*, s. 248.

³⁰ *Ibidem*, s. 55.

³¹ D. MILLER: *Artefacts and the Meaning of Things*. W: *Companion Encyclopedia of Anthropology*. Ed. T. INGOLD. Londyn 1993, s. 397.

czesnymi społeczeństwami³²; badania te zdają się koncentrować na zakupach, wymianie dóbr, pożądaniu przedmiotów (rozumianym również jako element realizacji potrzeb) i kreowaniu ich wizerunku w mediach³³, tym samym na dalszy plan spychają użycie rzeczy i sposoby życia z nimi³⁴.

Rzeczy w wybranych tekstach polskiej literatury współczesnej

Jerzy Jarzębski zauważa, iż jednym z najbardziej charakterystycznych przymiotów powojennej Polski jest częste zmienianie „repertuaru rzeczy” otaczających Polaków każdego dnia. W okresie transformacji ustrojowej zaspokojone zostały potrzeby związane z artykułami najważniejszymi, ludzie zaczęli więc troszczyć się o potwierdzenie ich akcesu do uprzywilejowanych grup społecznych³⁵. Przedmioty umożliwiły nie tylko spełnienie potrzeby samorealizacji, ale również przyczyniły się do awansu społecznego.

Co zrozumiałe, wzmiankowane przemiany musiały zostawić swe ślady także w literaturze, która (zwłaszcza w ostatnich latach) szczególnie chętnie sięga po opisy świata przedmiotów, pozostającego w nieustannej interakcji z ludzkimi działaniami. Choć pozornie napływ nowych towarów powinien wprowadzić do relacji ludzi i przedmiotów normalność, stało się zgoła inaczej – nowe rzeczy przykuwały uwagę, choć nie stały się elementem codzienności; w pewien sposób przyczyniły się do zwiększenia poczucia różnicowania i nieciągłości świata.

³² B. OLSEN: *W obronie rzeczy...*, s. 63.

³³ D. MILLER: *Teoria zakupów*. Przekł. M. KRÓL. Kraków 2011, s. 215.

³⁴ T. DANT: *Kultura materialna w rzeczywistości społecznej. Wartości, działania, style życia*. Przekł. J. BARAŃSKI. Kraków 2007, s. 48.

³⁵ J. JARZĘBSKI: *Pamięć rzeczy: paradoksy enumeracji*. W: *Codzienne, przedmiotowe, cielesne. Języki nowej wrażliwości w literaturze polskiej XX wieku*. Red. H. Gosk. Izabelin 2002, s. 87–88.

Hanemann Stefana Chwina

Jak zauważył jeden z recenzentów: „opisany przez Chwina z prawdziwą maestrią świat rzeczy, ginących w pożarach, bezwolnie przechodzących w cudze ręce, niszczących w obcym otoczeniu, jest [...] symbolem pustki i opuszczenia, obcości świata i niepowrotności przeszłości”³⁶. Chwin przedstawia w swych tekstach rzeczy konkretnych ludzi w sposób wskazujący najczęściej na wyobcowanie postaci we wrogim świecie³⁷. Jego proza na równi zajmuje się opisywaniem losów ludzi i przedmiotów.

W dziele *Hanemann* rzeczy opowiadają o człowieku; już przy pierwszej lekturze bogactwo opisów zwraca uwagę czytelnika. Ludzie są tu zazwyczaj przedstawiani w relacji do rzeczy: używają ich, oglądają je, dotykają, niszczą. Patrzenie na bohaterów z perspektywy przedmiotów indywidualizuje nakreślone postaci³⁸. Skupienie się na rzeczach i ich immanentnych właściwościach nieuchronnie powoduje dostrzeżenie bariery oddzielającej każdego człowieka od przedmiotów, które skądinąd są mu bardzo bliskie i niezbędne w codziennym życiu³⁹. Sam autor stwierdza, że przedmioty są urzeczywistnieniem tego, co w ludziach najlepsze⁴⁰. U Chwina rzeczy nie tylko oddziałują na zmysły, lecz także pośredniczą między rzeczywistością nietrwałego doświadczenia a transcendencją⁴¹.

³⁶ Stefan Chwin. <http://culture.pl/pl/tworca/stefan-chwin> [dostęp: 27.05.2016].

³⁷ R. JOCHYMEK: *Suknie i makijaże – realizacja mitu piękności w pisarstwie Stefana Chwina*. „Świat i Słowo” 2011, nr 16, s. 233.

³⁸ M. BRZÓSTOWICZ: *Rzeczy mówią o człowieku: o prozie Stefana Chwina*. W: *Człowiek i rzecz. O problemach reifikacji w literaturze, filozofii i sztuce*. Red. S. WYSŁOUCH, B. KANIEWSKA. Poznań 1999, s. 239–240.

³⁹ B. WEŻGOWIEC: *Obcość rzeczy*. W: EADEM: *Miasto i pisarz. Gdańsk i jego historia w prozie Stefana Chwina*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. Piotra Bilińskiego, prof. UJ, obroniona na Uniwersytecie Warszawskim w 2014 roku, s. 275.

⁴⁰ S. CHWIN: *Uroki wykorzenia. O narracji reistycznej, grach z losem i kilku innych pokusach*. [Rozm. przepr. W. WEROCHOWSKI]. „Tytuł” 1996, nr 3, s. 68.

⁴¹ Z. WASILEWSKA-LIPKE: *Obecność i ślady – rzecz o „Hanemannie” Stefana Chwina*. W: *Czytane na nowo. Polska proza XX wieku a współczesne orientacje w badaniach literackich*. Red. M. DĄBROWSKI, H. GOSK. Izabelin 2004, s. 81–82.

Chwin mówi sam o sobie: „ja w świecie przedmiotów widzę barykadę, którą odgradzamy się od miłości”⁴². W innym miejscu możemy przeczytać wypowiedź pisarza:

Dzieliłem ludzi wedle sposobu chodzenia, ruchu rąk, a przede wszystkim wedle sposobu ujmowania rzeczy. Klasyfikacja godna Linneusza. [...] zacząłem się domyślać, że to, co się dzieje między nami a rzeczami, jest równie ważne dla poznania naszego ziemskiego bytu, jak słowa, które wypowiadamy⁴³.

Obcowanie z rzeczami jest nieodłącznym elementem ludzkiego życia. Otaczające ludzi bibeloty i inne rzeczy dają (złudne) poczucie bezpieczeństwa⁴⁴ (o czym pisali choćby Olsen czy Durkheim). Substancje świata materialnego są schronieniem dla bohaterów Chwina uciekających przed goryczą wygnania i smutkiem nietrwałości⁴⁵. Jednocześnie otoczenie obcymi przedmiotami (na przykład w przypadku osób wprowadzających się do porzuconego mieszkania) powoduje u bohaterów poczucie zagubienia i wyalienowania, a także tymczasowości swojej egzystencji⁴⁶. Jak zauważa jedna z badaczek, nazwy rzeczy krążą między ludźmi, dzięki czemu człowiek może oswajać nieznany świat; nazwy są mediami, przekazującymi informacje o ludzkich losach⁴⁷. Stan, w którym człowiek nie jest oddzielony od rzeczy, Hanemann określał jako „dobrą pustkę”⁴⁸, różniącą się znacząco od pustki budzącej lęk⁴⁹.

⁴² S. CHWIN: *O Hanemannie, Tauromachii i trzech samobójstwach*. [Rozm. przepr. A. BAGŁAJEWSKI]. „Kresy” 1996, nr 1, s. 126.

⁴³ S. CHWIN: *Traktat o dłoniach i rzeczach. W odpowiedzi na „Traktat teologiczny” Czesława Miłosza*. W: *Poznawanie Miłosza*. T. 3. Red. A. FIUT. Kraków 2011, s. 710.

⁴⁴ M. BRZÓSTOWICZ: *Rzeczy mówią o człowieku...*, s. 248.

⁴⁵ Z. WASILEWSKA-LIPKE: *Obecność i ślady...*, s. 81.

⁴⁶ M. BERNACKI: *Stefan Chwin. „Hanemann”*. W: M. BERNACKI, M. DĄBROWSKI: *Leksykon powieści polskich XX wieku*. Bielsko-Biała 2003, s. 463.

⁴⁷ Z. WASILEWSKA-LIPKE: *Obecność i ślady...*, s. 87.

⁴⁸ S. CHWIN: *Hanemann*. Gdańsk 1995, s. 97.

⁴⁹ Ibidem.

Również przedmioty zostały przedstawione jako byty dążące do szczęścia i mające potrzeby podobne do ludzkich. Pełne obaw sztuczce tulą się do siebie⁵⁰. Rzeczy boją się także upadków i upokorzeń (jak niegdyś dumnie wisząca na ścianie makatka, która skończyła jako szmata do podłogi)⁵¹. Mogą cierpieć, a w końcu umierać⁵².

W obliczu nadciągającej katastrofy przedmioty nie są zadowolone ze swojej pięknej, lecz niepraktycznej formy, wołałyby raczej inny kształt, który umożliwiłby łatwe ich ukrycie, a tym samym ocalenie od zniszczenia⁵³. Jak utrzymuje narrator: „Tylko przedmioty drobne i łatwe do chwycenia w chwili ucieczki nabierały wzdorliwej pewności siebie”⁵⁴. Małe rzeczy, które dotychczas najprawdopodobniej niejednokrotnie pozostawały niezauważane, w przededniu ewakuacji nabierają znaczenia. Niewielkie przedmioty mają w tych ciężkich chwilach znaczącą przewagę nad większymi, ponieważ podczas ucieczki każdy dodatkowy kilogram spowalnia i utrudnia przemieszczanie się, mogąc spowodować śmierć właściciela.

Spokój zachowywały także przedmioty drogocenne – monety, odznaczenia, biżuteria. Wiedziały, że mogą liczyć na staranne ukrycie, na przykład w kołnierzu lub wydrążonym obcasie. Kosztowności przeczuwały, że właściciele nie zostawią ich na miejscu podczas ucieczki, ale zabrają ze sobą, by móc przeżyć ciężki czas tułaczki⁵⁵.

Drach Szczepana Twardocha

Szczepan Twardoch podsuwa swemu czytelnikowi smutną myśl – jedyne, co pozostaje po człowieku, to przedmioty. Bagnisko, znajdujące się pomiędzy miejscowościami opisanymi w *Drachu*, pełne jest takich materialnych dowodów obecności ludzi: garnków i monet,

⁵⁰ Ibidem, s. 149.

⁵¹ Ibidem, s. 150.

⁵² Ibidem, s. 150–151.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, s. 32.

⁵⁵ Ibidem, s. 33.

niegdyś należących do bogacza Radzima, o którym (wiele wieków po jego śmierci) wszyscy zapomnieli – wszyscy, oprócz narratora powieści, czyli Ziemi. Można stwierdzić, że w opisaney sytuacji przedmioty miały więcej szczęścia niż ludzie.

Gdy Nikodem zostaje porzucony przez kochankę, uświadamia sobie, że „w mieszkaniu nie zostały żadne rzeczy po dziewczynie, która mu się wymknęła”⁵⁶. Wywołana pustka jest tym głębsza, że mężczyzna uświadamia sobie, że otaczają go przedmioty należące do niego, a które w niedalekiej przyszłości miały być wspólne dla obojga: lodówka, telewizor.

Używanie broni palnej może przynieść rozkosz; według Czoika „strzelanie jest prawie tak dobre jak kochanie”⁵⁷. Między innymi z tego powodu mężczyzna chętnie bierze udział w powstańczych akcjach (do czasu, aż zwiąże się ze swoją przyszłą żoną). Również Joachimowi Gemanderowi, paradoksalnie, uzbrojenie zapewniło radość. Mężczyzna stracił przytomność po uderzeniu granatu artyleryjskiego w bunkier, a po odzyskaniu świadomości znajdował się już w amerykańskiej niewoli, co poczytywał sobie właśnie za szczęście⁵⁸. Również Josef mógł opuścić szpital dzięki dziurze w szpitalnym murze, wyrwanej przez pocisk artyleryjski⁵⁹.

Gdy przebywający na wojnie Josef Magnor pisze do swych rodziców list, niewiele miejsca poświęca w nim opisom swoich uczuć (czy to związanych z walką, czy z rodziną), skupia się na przedmiotach. Dopiero później dodaje: „Jeżech zdrow. Napiszom, co Doma”⁶⁰. Wspomniany tu bohater przywiązuje szczególną wagę do przedmiotów materialnych; gdy Josef kompletuje grupę powstańców, by zemścić się za śmierć Lomani, opisuje wydarzenia, które miały miejsce w jego domu. O śmierci towarzysza wspomina jednak dopiero na końcu; wcześniej powiadamia o tym, że Niemcy uszkodzili mu drzwi i ukradli pieniądze⁶¹. Zapewnić bliskim niezbędne rzeczy jest

⁵⁶ S. TWARDUCH: *Drach*. Kraków 2014, s. 143.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 193.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 187.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 374.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, s. 164.

o wiele łatwiej, niż otoczyć ich uczuciem. Doświadcza tego również Nikodem, który w krępującej rozmowie ze swoją żoną najpierw pyta o to, czy kobieta nie potrzebuje czegoś ze sklepu⁶².

Nikodem, mimo swych wysokich zarobków, nie zdołał odłożyć pieniędzy, ponieważ wszystkie wydał na samochody, wino i jedzenie. W tej wyliczance pojawiają się również dziewczyny, wymienione jednym tchem z przedmiotami⁶³. W innym fragmencie powieści możemy znaleźć dowód na potwierdzenie tezy, że Nikodem, jako człowiek dobrze sytuowany, zwraca szczególną uwagę na otaczające go przedmioty:

Ma przecież żonę, Weronikę, ma i dom własny architekta oraz Nagrodę Miesa van der Rohego oraz fotele skórzane projektu Miesa van der Rohego, model Barcelona, i lodówkę marki Liebherr z kostkarką do lodu oraz chłodziarką do wina, więc co mógłby zaoferować Dorocie, z którą wdał się w romans? Czy miałby wyrzec się swoich foteli model Barcelona i lodówki marki Liebherr z kostkarką do lodu oraz chłodziarką do wina, i córki Weroniki, i żony, i domu własnego architekta wyrzec się miałby? W tym samym czasie, tylko kilka miesięcy później, Nikodem wyrzeka się wszystkiego⁶⁴.

Można w przytoczonym fragmencie zauważyć bardzo szczegółowy opis lodówki wspomnianego bohatera (warto zwrócić uwagę na wielokrotne powtórzenie nazwy sprzętu, świadczące o czymś w rodzaju fetyszyzowania marki); w innym miejscu czytamy:

Nikodem [...] wraca do domu. Otwiera lodówkę marki Liebherr i czuje się niezręcznie z tym, że otwiera lodówkę marki Liebherr z kostkarką do lodu i chłodziarką do wina, bo czy jego jest ta lodówka marki Liebherr z kostkarką do lodu i chłodziarką do wina, czy nie jego? Oficjalnie jego, ale przecież dobro-

⁶² Ibidem, s. 298.

⁶³ Ibidem, s. 175.

⁶⁴ Ibidem, s. 312.

wolnie zrezygnował ze statusu posiadacza tej lodówki marki Liebherr z kostkarką do lodu i chłodziarką do wina. W sumie, urządzając dom, chciał kupić Smega, ale nie ma Smega z kostkarką do lodu i chłodziarką do wina, a Nikodem chciał kostkarkę do lodu i chłodziarkę do wina, więc nie kupił Smega. Nikodem wstydzi się lodówki marki Liebherr z kostkarką do lodu i chłodziarką do wina, zwłaszcza że nie mieszka już z nią w tym domu. Zastanawia się, czy trudniej mu było odejść od żony, czy od foteli model Barcelona i lodówki Liebherr⁶⁵.

Co istotne, w przypadku większości postaci z *Dracha* to narrator wskazuje na ich oddanie przedmiotom, sami bohaterowie zaś zwykle nie poruszają tego wątku, jak gdyby wstydząc się takiej konstatacji.

Poezja Czesława Miłosza (wybrane wiersze z późnego okresu twórczości)

Tomasz Mizerkiewicz podkreśla, że Miłosz jest jednym z tych pisarzy, którzy pozwalają rzeczom rzucać cień na swą świadomość oraz samoistnie znaczyć⁶⁶. Miłosz stoi na stanowisku, że tajemnica pozostaje tajemnicą, ale możemy ją rozpoznawać dzięki realnej obecności rzeczy⁶⁷. Michał Paweł Markowski wskazuje na swego rodzaju opozycję między poezją Miłosza i Mirona Białoszewskiego. Obaj poeci reprezentują dwa wielkie nurty poezji polskiej, przy czym u Miłosza przedmioty zastygają w pamięci i w podziwieniu, a u Białoszewskiego podlegają nieustannemu obrotowi w tworzywieniu języka⁶⁸.

⁶⁵ Ibidem, s. 282.

⁶⁶ T. MIZERKIEWICZ: *Kosmiczne mdłości*. W: *Człowiek i rzecz. O problemach refleksji w literaturze, filozofii i sztuce*. Red. S. WYŚLÓUCH, B. KANIEWSKA. Poznań 1999, s. 97.

⁶⁷ J. SOCHOŃ: *Pochwała rzeczy. O poezji Czesława Miłosza*. W: *Poznawanie Miłosza*. T. 3..., s. 252.

⁶⁸ M.P. MARKOWSKI: *Tęsknota do monumentu*. „Tygodnik Powszechny” 2011, nr 27, s. 29.

Ksiądz Jan Sochoń doszukiwał się w pochwalę rzeczy pochwały człowieka, kultury i Boga⁶⁹. Także Jan Błoński uważał, że u Miłosza miłość rzeczy (a tym samym miłość świata) jest możliwa dzięki duchowi religijnemu i odwrotnie⁷⁰. Badacze twórczości Miłosza dosyć zgodnie podkreślają rolę zmysłowego odbioru świata (w tym dotykania przedmiotów) w poezji autora *Pieska przydrożnego*⁷¹.

W tomie *Dalsze okolice* z 1991 roku znajduje się wiersz *Wieczór*⁷², zawierający rozważania w obliczu zbliżającej się nocy. Jednym z tematów rozmyślań jest refleksja nad wieczornymi przyjęciami. Istotną rolę odgrywają podczas nich przedmioty, takie jak peruki, maski i koturny. Umożliwiają one metamorfozę ludzi, zmieniają ich wygląd, a co za tym idzie, to, jak są postrzegani przez innych. Podmiot liryczny mówi do wymienionych wcześniej atrybutów balu: „przybywajcie! Odmieńcie mnie, zabierzcie na jaskrawą scenę, żebym na chwilę mógł wierzyć, że jestem!”⁷³. Zabawa jest czymś, do czego się dąży, co pozwala zapomnieć o troskach, stanowi wreszcie kwintesencję istnienia. Pomocne jednak (lub być może nawet niezbędne) w zatraceniu się w balu są pewne przedmioty, kojarzące się z zabawą oraz umożliwiające zmianę wyglądu właściciela. To właśnie rzeczy pozwalają na choćby chwilowe odcięcie się od przytłaczającej codzienności.

Głównym tematem wiersza *Przekupnie*⁷⁴ z tomu *Druga przestrzeń* jest podejście ludzi do wiary i religijności. Tytułowi sprzedawcy są świadomi tego, że żerują na ludziach kupujących dewocjalia, medaliki, różańce, a nawet „plastikowe butelki w kształcie Matki Boskiej, do trzymania w nich uzdrawiającej wody”⁷⁵. Kupujący są prze-

⁶⁹ J. SOCHOŃ: *Pochwała rzeczy...*, s. 262.

⁷⁰ J. BŁOŃSKI: *Duch religijny i miłość rzeczy*. W: IDEM: *Miłosz jak świat*. Kraków 2011, s. 260.

⁷¹ Por. np. D.T. LEBIODA: *Jasności promieniste. Poezja Czesława Miłosza u progu nowego stulecia*. W: *Literatura polska 1990–2000*. T. 1. Red. T. CIEŚLAK, K. PIETRZYCH. Kraków 2002.

⁷² C. MIŁOSZ: *Wieczór*. W: IDEM: *Wiersze wszystkie*. Kraków 2011, s. 979.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ C. MIŁOSZ: *Przekupnie*. W: IDEM: *Wiersze wszystkie...*, s. 1241.

⁷⁵ Ibidem.

konani, że posiadanie tego typu amuletów zapewni im przychyłność niebios; niektórzy nawet mogą przedkładać materialne symbole wiary nad życie w zgodzie z zasadami danej religii. Dla przekupniów jest to jednak zwykły biznes, a zyski z niego mają zapewnić spełnienie podstawowych, przyziemnych potrzeb; nie interesują ich sprawy transcendencji. Podsycają przekonanie ludzi o ważności krzyżyków i krucyfiksów, by powiększyć swoje dochody. Przechodnie sądzą, że sprzedawcy znają cudowny sposób na osiągnięcie zbawienia, sposób, którego poznanie mogą ułatwić, oczywiście pod warunkiem uiszczenia odpowiedniej kwoty.

Rzeczy materialne odgrywają istotną rolę również w innym utworze noblisty, zatytułowanym *W garnizonowym mieście*⁷⁶. Mieszkańcy tytułowej miejscowości są nieco zakompleksieni. Tęsknotę za wielkim światem odreagowują, oglądając filmy ze sławnymi aktorami, wyświetlane za pomocą kinematografu. Zapewne zachwyceni są wyszukаныmi strojami gwiazd kina, ponieważ na co dzień mogą obserwować tylko chłopskie furmanki. W kinie wyświetla się marzenia, nieosiągalne w rzeczywistości – ludzie muszą zadowolić się ich substytutem, znajdującym się na taśmie filmowej. Także artyści – poeci – tęsknią za wielkomiejskim życiem, zaczytują się więc w pismach awangardy literackiej, które są trudno dostępne albo z powodu niewielkiego nakładu, jaki docierał do opisanej miejscowości, albo z powodu zbyt wysokiej ceny, niemożliwej do zaakceptowania dla większości mieszkańców. Nie sposób jednak przełożyć tej poezji na realia garnizonowego miasteczka, ponieważ życie kulturalne w nim to jedynie wiersze pisane przez pastuszków przy akompaniamencie „trąb defilady i piania procesji”⁷⁷ (opis ten ma charakter silnie deprecjonujący).

Opisane w wierszu przedmioty pełnią więc dwojaką funkcję: jedne umożliwiają ludziom przeniesienie się choć na chwilę do innych realiów, utęsknionego „wielkiego świata”, inne uniemożliwiają wyrwanie się z małomiasteczkowości.

⁷⁶ C. MIŁOSZ: *W garnizonowym mieście*. W: IDEM: *Wiersze wszystkie...*, s. 1307.

⁷⁷ Ibidem.

Podsumowanie

Nie ulega wątpliwości, że przedmioty odgrywają niebagatelną rolę w życiu człowieka. Jeśli przyjmiemy, że zdecydowana większość ludzi dąży w swym życiu do szczęścia, musimy stwierdzić, iż potrzebne są nam do tego również przedmioty, które nie tylko umożliwiają zaspokojenie najbardziej podstawowych potrzeb (jak fizjologiczne czy bezpieczeństwa), ale w wielu przypadkach są niezbędne do realizacji potrzeb wyższego rzędu (jak szacunek czy samorealizacja). Co więcej, również przedmioty – w myśl niektórych koncepcji – dążą do szczęścia.

Wydaje się, że przywołane w szkicu przykłady z polskiej literatury współczesnej potwierdzają te tezy. Istnienie ludzi i przedmiotów nieustannie przeplata się ze sobą, nie sposób więc analizować ludzkiego życia, włącznie z kategorią szczęścia, w pełnym oderwaniu od tego, co nierozdzielnie związane z człowiekiem.

Bibliografia

- BERNACKI M.: *Stefan Chwin. „Hanemann”*. W: M. BERNACKI, M. DĄBROWSKI: *Leksykon powieści polskich XX wieku*. Bielsko-Biała 2003.
- BŁOŃSKI J.: *Duch religijny i miłość rzeczy*. W: IDEM: *Miłosz jak świat*. Kraków 2011.
- BRZÓSTOWICZ M.: *Rzeczy mówią o człowieku: o prozie Stefana Chwina*. W: *Człowiek i rzecz. O problemach reifikacji w literaturze, filozofii i sztuce*. Red. S. WYSŁOUCH, B. KANIEWSKA. Poznań 1999.
- CHWIN S.: *Hanemann*. Gdańsk 1995.
- CHWIN S.: *O Hanemannie, Tauromachii i trzech samobójstwach*. [Rozm. przepr. A. BAGŁAJEWSKI]. „Kresy” 1996, nr 1, s. 115–131.
- CHWIN S.: *Traktat o dłoniach i rzeczach*. W odpowiedzi na „Traktat teologiczny” Czesława Miłosza. W: *Poznawanie Miłosza*. T. 3. Red. A. FIUT. Kraków 2011.
- CHWIN S.: *Uroki wykorzeniaenia. O narracji reistycznej, grach z losem i kilku innych pokusach*. [Rozm. przepr. W. WEROCHOWSKI]. „Tytuł” 1996, nr 3, s. 61–75.
- DANT T.: *Kultura materialna w rzeczywistości społecznej. Wartości, działania, style życia*. Przekł. J. BARAŃSKI. Kraków 2007.
- DASZKIEWICZ W.: *Bronisława Malinowskiego funkcjonalna teoria kultury*. „Człowiek w Kulturze” 2014, nr 24, s. 321–344.

- DURKHEIM E.: *Samobójstwo. Studium z socjologii*. Przekł. K. WAKAR. Warszawa 2006.
- HEIDEGGER M.: *Bycie i czas*. Przekł. B. BARAN. Warszawa 2008.
- HEIDEGGER M.: *Cóż po poecie?* W: IDEM: *Drogi lasu*. Przekł. K. WOLICKI. Warszawa 1997.
- HEIDEGGER M.: *Pytanie o technikę*. W: IDEM: *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*. Przekł. K. WOLICKI. Warszawa 1977.
- JARZĘBSKI J.: *Pamięć rzeczy: paradoksy enumeracji*. W: *Codzienne, przedmiotowe, cięlesne. Języki nowej wrażliwości w literaturze polskiej XX wieku*. Red. H. Gosk. Izabelin 2002.
- JAWORSKI M.: *Władysław Tatarkiewicz*. Warszawa 1975.
- JOCHYMEK R.: *Suknie i makijaże – realizacja mitu piękności w pisarstwie Stefana Chwina*. „Świat i Słowo” 2011, nr 16, s. 233–240.
- LEBIODA D.T.: *Jasności promieniste. Poezja Czesława Miłosza u progu nowego stulecia*. W: *Literatura polska 1990–2000*. T. 1. Red. T. CIEŚLAK, K. PIETRYCH. Kraków 2002.
- MARKOWSKI M.P.: *Tęsknota do monumentu*. „Tygodnik Powszechny” 2011, nr 27. Dostępne w Internecie: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/tesknota-do-monumentu-139695> [dostęp: 30.06.2019].
- MASLOW A.H.: *Motywacja i osobowość*. Przekł. J. RADZICKI. Warszawa 1990.
- MILLER D.: *Artefacts and the Meaning of Things*. W: *Companion Encyclopedia of Anthropology*. Ed. T. INGOLD. Londyn 1993.
- MILLER D.: *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford 1987.
- MILLER D.: *Teoria zakupów*. Przekł. M. KRÓL. Kraków 2011.
- MIŁOSZ C.: *Przekupnie*. W: IDEM: *Wiersze wszystkie*. Kraków 2011.
- MIŁOSZ C.: *W garnizonowym mieście*. W: IDEM: *Wiersze wszystkie*. Kraków 2011.
- MIŁOSZ C.: *Wieczór*. W: IDEM: *Wiersze wszystkie*. Kraków 2011.
- MIZERKIEWICZ T.: *Kosmiczne mdłości*. W: *Człowiek i rzecz. O problemach reifikacji w literaturze, filozofii i sztuce*. Red. S. WYSŁOUCH, B. KANIEWSKA. Poznań 1999.
- OLSEN B.: *W obronie rzeczy*. Przekł. B. SHALLCROSS. Warszawa 2013.
- PEPLIŃSKI M.: *Władysława Tatarkiewicza analiza terminu szczęście*. „Filo-Sofija” 2011, nr 2–3, s. 663–674.
- SERRES M.: *Genesis*. Ann Arbor 1995.
- SIMMEL G.: *Filozofia pieniądza*. Przekł. A. PRZYŁĘBSKI. Warszawa 2012.
- SOCHOŃ J.: *Pochwała rzeczy. O poezji Czesława Miłosza*. W: *Poznawanie Miłosza*. T. 3. Red. A. FIUT. Kraków 2011.
- Stefan Chwin. <http://culture.pl/pl/tworca/stefan-chwin> [dostęp: 27.05.2016].
- TATARKIEWICZ W.: *Cztery pojęcia szczęścia*. W: IDEM: *Pisma z etyki i teorii szczęścia*. Wrocław 1992.
- TATARKIEWICZ W.: *Pojęcie szczęścia i jego odmiany*. W: IDEM: *Pisma z etyki i teorii szczęścia*. Wrocław 1992.

TWARDOCH S.: *Drach*. Kraków 2014.

WASILEWSKA-LIPKE Z.: *Obecność i ślady – rzecz o „Hanemannie” Stefana Chwina*. W: *Czytane na nowo. Polska proza XX wieku a współczesne orientacje w badaniach literackich*. Red. M. DĄBROWSKI, H. GOSK. Izabelin 2004.

WEŹGOWIEC B.: *Obcość rzeczy*. W: EADEM: *Miasto i pisarz. Gdańsk i jego historia w prozie Stefana Chwina*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. Piotra Bilińskiego, prof. UJ, obroniona na Uniwersytecie Warszawskim w 2014 roku.

Krzysztof Babicki

On Happiness Literature – Objects – Happiness

Summary

The article discusses mutual relations between objects and happiness in the life of humans and provides examples in the selected pieces of contemporary literature. Due to the analysis of works concerning the role of things in our world, both of philosophical texts and social, cultural, anthropological, and literary ones, it was possible to reflect on the meaning of objects in everyday human life, their impact on happiness (or unhappiness) as well as a sense of security (which seems indispensable in happiness). Special emphasis has been laid on the discussion of selected literary pieces from the perspective of objects and their impact on human happiness.

Keywords: objects, things, happiness, Chwin, Twardoch, Miłosz

Krzysztof Babicki – absolwent filologii polskiej na Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej, nauczyciel języka polskiego. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół sposobu przedstawiania przedmiotów w najnowszej literaturze polskiej, a także analizy tekstów utworów muzycznych.